

VALSTYBINIS MONOPOLISTINIS KAPITALIZMAS: ESMĖ, FORMOS, PRIĖSTARAVIMAI

A. JABLONSKIS, V. PAULIUKONIS

Valstybinio monopolistinio kapitalizmo esmė

Mokymas apie valstybinį monopolistinį kapitalizmą yra sudedamoji lenininės imperializmo teorijos dalis. V. Leninas sukūrė ir šį mokslinį terminą. Veikaluose „Imperializmas, kaip aukščiausiasji kapitalizmo stadija“, „Imperializmas ir socializmo skilimas“, „Gresianti katastrofa ir kaip su ja kovoti“ ir kt. V. Leninas išaiškino, kad buržuazinės visuomenės vystymasis vyko nuo laisvosios konkurencijos į monopolistinį kapitalizmą, o pastarasis, atstūmiant vidiniams ir išoriniams imperializmo prieštaravimams, peraugo į valstybinį monopolistinį kapitalizmą (VMK).

V. Lenino veikaluose VMK apibūdintas kaip labai sudėtingas, daugiaplanis ir prieštaringas reiškinys. Jis apima kapitalistinę ekonomiką, politiką, socialinius santykius, šiuolaikinę buržuazinę ideologiją.

TSKP Programoje nurodoma, kad „valstybinis monopolistinis kapitalizmas sujungia monopolijų jėgą su valstybės jėga į vieningą mechanizmą, stekdamas praturtinti monopolijas, nuslopinti darbininkų judėjimą ir nacionalinio išsivadavimo kovą, išgelbėti kapitalistinę santvarką, sukurstyti agresyvius karus“ (6, p. 29). Šis valstybinio monopolistinio kapitalizmo apibrėžimas atskleidžia jo esmę bei socialinę ekonominę paskirtį. Taigi, svarbiausi VMK sistemos elementai yra, viena, monopolistinis kapitalas ir, kita, buržuazinė valstybė, kuri imperializmo laikotarpiu iš buržuazinės santvarkos sargo vaidmens virto aktyvia ekonomine jėga, atliekančia įvairiausių ūkinę ir socialinę veiklą. Šių dviejų milžiniškų jėgų suaugimas yra svarbiausias VMK bruožas.

Monopolijų ir valstybės jėgos suaugimo procesas yra labai sudėtingas. Čia pažymėsime tik kai kuriuos momentus: 1) bendrai kuriami valstybiniai monopolistiniai kompleksai, draugijos, įstaigos, parlamentinė sistema, politinės partijos ir organizacijos; 2) finansinės oligarchijos asmeninė unija su valstybės aparato viršūnėmis; 3) atsiranda visuomeninio kapitalo reprodukcijos bendri interesai; 4) susipina prekiniai piniginiai santykiai; 5) vykdomas valstybinis ekonomikos reguliavimas monopolistinio kapitalo naudai; 6) susilieja ekonominių, politinių, socialinių, karinių, diplomatinėjų ir kitų interesų sfera, susijusi su monopolinio pelno gavimu ir buržuazinės santvarkos išsaugojimu.

Viena iš naujausių monopolijų ir valstybės suaugimo formų yra šiuolaikiniai valstybiniai monopolistiniai kompleksai. Monopolijų jėgos suaugimas su valstybės jėga šių kompleksų pavidalu pasiekė aukščiausią lygį. Iš tokių kompleksų paminėtini šie: karinis-pramoninis, aerokosminis, atominis, mokslinis-gamybinis, energopramoninis ir kt. Skirtingi jų subrendimo laipsniai atspindi nevienodą atitinkamų sferų monopolizavimo ir suvalstybinimo lygį tiek šalies viduje, tiek tarptautiniu mastu. Valstybiniai monopolistiniai kompleksai aukščiausią išsivystymo lygį pasiekė JAV. Vis didesnę vaidmenį jie įgauna VFR, Japonijoje, Prancūzijoje, Anglijoje ir kitose kapitalistinėse šalyse.

Valstybinio monopolistinio kapitalizmo atsiradimą sąlygoja trys svarbiausios priežastys: gamybos koncentracija ir monopolijų galios stiprėjimas; imperializmo vidinių ir išorinių prieštaravimų aštrėjimas; pasaulinės socializmo sistemos atsiradimas ir stiprėjimas. Be šių svarbiausių priežasčių, VMK vystymąsi skatina ekonomikos militarizavimas, imperialistiniai karai, ekonominės perprodukcijos krizės, mokslo ir technikos revoliucija, nacionalinio išsivadavimo judėjimas ir kt. Konkretizuosime kai kurias iš jų.

V. Leninas valstybinio monopolistinio kapitalizmo atsiradimą siejo su Pirmuoju pasauliniu karu (1914—1918). Imperialistinių valstybių ruošimasis karui ir karinės ekonomikos funkcionavimo užtikrinimas nepaprastai sustiprino valstybės vaidmenį. Tokie klausimai kaip ūmonių aprūpinimas gamybos priemonėmis, žaliavomis, kuru, darbo jėga, transporto organizavimas, armijos ir gyventojų aprūpinimas maisto produktais, pramoninės prekės ir kt., galėjo būti sprendžiami tik valstybės mastu. Visa tai reikalavo įgyvendinti centralizuotą gamybos bei pagamintos produkcijos paskirstymo apskaitą ir kontrolę. „Imperialistinis karas,—rašė V. Leninas,—nepaprastai pagreitino ir paaštrino monopolistinio kapitalizmo virtimo valstybiniu-monopolistiniu kapitalizmu procesą“ (3, p. 359).

Pirmaisiais metais po Pirmojo pasaulinio karo sumažėjo valstybės reguliuojantis vaidmuo. Naujas stimulus toliau vystyti VMK buvo 1929—1933 m. pasaulinė perprodukcijos krizė. Pirmiausia teko panaudoti valstybės finansinius ir ekonominius išteklius norint išgelbėti privatus bankus, pramonės koncernus, geležinkelių, draudimo bendroves nuo gresiančio žlugimo. JAV prezidentas F. Ruzveltas į dienotvarkę išklė „naują kursą“, kuris numatė aktyvų valstybės kišimąsi į ekonomiką. Monopolijoms valstybė teikė gausias subsidijas eksportui plėsti, buvo imamasi atitinkamų priemonių nedarbui sumažinti, kainoms reguliuoti ir kt. Fašistinėje Vokietijoje, Italijoje ir Japonijoje valstybės kišimasis į ekonomiką ypač sustiprėjo dėl militarizacijos ir atviro ruošimosi karui. Vystėsi VMK ir kitose imperialistinėse valstybėse.

Po Antrojo pasaulinio karo atsirado naujos valstybinio monopolistinio kapitalizmo formos; jis ėmė vystytis dar sparčiau. VMK vystymąsi sąlygoja imperializmo sistemos vidiniai ir išoriniai veiksniai.

Vienas iš svarbiausių vidinių veiksnių yra buržuazinės valstybės ekonominio vaidmens didėjimas, kuris užtikrina kapitalistinės reprodukcijos funkcionavimą. Antagonistiniai prieštaravimai pasiekė tokį laipsnį, kad išplėstinė reprodukcija pasidarė negalima be aktyvios valstybės intervencijos į ekonomiką monopolistinio kapitalo interesais. Mokslo ir technikos revoliucijos pasiekimų įgyvendinimas reikalauja didžiulių kapitalo investicijų. Įgyvendinti kai kuriuos mokslo ir technikos revoliucijos iškeltus uždavinius nepajėgia arba nėra suinteresuotos net pačios stambiausios kapitalistinės monopolijos. Kyla būtinumas toliau centralizuoti kapitalą sujungiant monopolijos ekonominę galią su buržuazinės valstybės galia. Monopolistinė buržuazija valstybės biudžete centralizuotas lėšas panaudoja mokslo ir technikos revoliucijos išskeltiems uždaviniams įgyvendinti, pirmiausia, infrastruktūrai vystyti.

Svarbiausi išoriniai veiksniai, kurie skatina VMK vystymąsi, yra imperializmo kolonijinės sistemos žlugimas ir pasaulinės socializmo sistemos galios bei įtakos pasaulio raidai didėjimas.

Suirus kolonijinei sistemai, susidarė nauja situacija: imperializmas neteko beveik visų savo kolonijinių valdų, o pačiose išsivadavusiose šalyse kova dėl nacionalinio išsivadavimo perauga į kovą prieš bet koki išnaudojimą. Daug jaunų nacionalinių valstybių pasirenka socialistinės orientacijos kelią, kurio galutinis tikslas — sukurti socialistinę visuomenę. Monopolijos valstybinėmis monopolistinėmis priemonėmis stengiasi išsaugoti savo ekonominį ir politinį viešpatavimą besivystančiose šalyse.

Prasidėjus bendrajai kapitalizmo krizei, pasaulis suskilo į dvi priešingas socialines ekonomines sistemas. Iš kilo naujas prieštaravimas, t. y. prieštaravimas tarp pasaulinės kapitalizmo ir pasaulinės socializmo sistemos. Jis yra svarbiausias šiuolaikinės epochos prieštaravimas. Dabartiniame istorinės raidos etape, kai socializmas yra tvirtai įsigalėjęs ir sparčiai vystosi dideleje pasaulio dalyje, imperialistinių šalių valdantieji sluoksniai monopolijų jėgos suaugimą su valstybės jėga naudoja visiems ištekliams mobilizuoti, kad būtų sustabdytas jėgų santykio kitimas pasaulinėje arenoje socializmo naudai, apgintos kapitalizmo pozicijos.

Valstybinio monopolistinio kapitalizmo formos

Tarybinėje ekonominėje literatūroje pateikiamas nevienodas valstybinio monopolistinio kapitalizmo formų skaičius, įvairuoja ir jų pavadinimai. Šiame straipsnyje apžvelgiamos tik tos valstybinio monopolistinio kapitalizmo formos, kurios, autorių nuomone, yra svarbiausios. VMK formos yra tarpusavyje susijusios ir susipynusios. Kokios VMK formos labiau viešpatauja vienoje ar kitoje šalyje, priklauso nuo konkrečių ekonominių ir politinių sąlygų. Dabartinėmis sąlygomis valstybinis monopolistinis kapitalizmas plačiai reiškiasi visose išsivysčiusiose kapitalistinėse šalyse, taip pat ir visoje pasaulinės kapitalistinės sistemos ekonomikoje.

Viena iš pirmųjų valstybinio monopolistinio kapitalizmo formų yra *monopolistinės buržuazijos ir valstybės aparato asmeninė unija*. Veikale „Imperializmas, kaip aukščiausioji kapitalizmo stadija“ V. Leninas rašė: „Bankų „asmeninė unija“ su pramone papildoma vienu ir kitų bendrovių „asmenine unija“ su vyriausybe“ (2, p. 208). Ši unija vystosi įvairiomis formomis. Su jos pagalba finansinė oligarchija buržuazinės valstybės aparatą panaudoja savo interesams ginti.

Asmeniniai monopolistinių bendrovių ir valstybinio aparato tarpusavio ryšiai reiškiasi taip: pirma, aukštieji valstybės valdininkai užima svarbius postus privatinių monopolistinių firmų valdymo organuose; antra, monopolininkai arba jų agentai užima vadovaujančius postus valstybės aparate ir tiesiogiai jiems vadovauja. Trumpai tariant, monopolistinio kapitalo magnatai vis dažniau užima svarbiausius postus buržuazinių šalių vyriausybėse, o atsistatydinę ministrai, generolai, diplomatai gausna svarbius ir pelningus postus monopolijose.

Galingas įrankis, su kurio pagalba monopolijos vairoja valstybės aparato veiklą, yra kapitalistų sąjunga. Pavyzdžiui, Jungtinėse Amerikos Valstijose veikia Nacionalinė pramonininkų asociacija, kuri vieniša apie 18 tūkstančių pramonės bendrovių. Tos asociacijos priešakyje yra specialus komitetas, sudarytas iš stambiausių korporacijų atstovų. Veikia taip pat specialūs komitetai (pavyzdžiui, Pramonės mobilizacijos komitetas, Ekonominis patariamasis komitetas, Tarptautinių santykių komitetas ir kt.).

Slaptuose specialiųjų komitetų posėdžiuose numatomos vidaus ir užsienio politikos direktyvos, svarstomi svarbiausi įstatymų projektai ir kt. Niekam ne paslaptis, kad Amerikoje įstatymų rengimo iniciatyva iš konstitucinių organų vis labiau pereina į Nacionalinės pramonininkų asociacijos rankas.

Analogiškos monopolistinės buržuazijos organizacijos yra susikūrusios ir kitose kapitalistinėse valstybėse (Anglijoje — Britanijos pramonės federacija, Prancūzijoje — Prancūzijos įmonininkų susivienijimas ir t. t.).

Valstybinė monopolistinė nuosavybė. Šiuolaikinė kapitalistinio ūkio sistema remiasi dviem tarpusavyje susijusiomis kapitalistinės nuosavybės formomis — private monopolistine ir valstybine monopolistine.

Buržuazinėse šalyse egzistuojanti smulki ir vidutinė kapitalistinė nuosavybė užima pagalbinę padėtį ir dažnai yra skirta monopolijų interesams.

Lemiamas vaidmuo priklauso privatinei monopolistinei nuosavybei. Pagrindinę prekių masę gamina privatinių korporacijų įmonės.

Šiuolaikinio kapitalizmo sąlygomis, greta privatinės monopolinės nuosavybės, vis didesnę vaidmenį įgauna valstybinė monopolistinė nuosavybė. Valstybinės monopolistinės nuosavybės forma atsirado ir plėtojasi trimis pagrindiniais būdais: valstybės biudžeto lėšomis statant pramonės, transporto ir kitus objektus; nacionalizuojant atitinkamas ekonomikos šakas; kuriant vadinamąsias mišrias bendroves, kuriose dalyvauja privatus ir valstybinis monopolistinis kapitalas.

Valstybinės monopolistinės nuosavybės atsiradimą ir jos vaidmens didėjimą galima suprasti tik atsižvelgiant į nepaprastai išaugusią reikšmę tų ekonomikos šakų, kurios ekonominėje literatūroje vadinamos infrastruktūra. Infrastruktūrą sudaro ekonomikos šakos ir įstaigos, nuo kurių priklauso visos ūkio sistemos funkcionavimas. Ji apima gamybinio ir negamybinio pobūdžio sritis. Gamybinei infrastruktūrai priklauso gamybinė pramonė, pirminis kai kurių žaliavų apdirbimas, transportas, ryšiai, energetika, irigacijos ir melioracijos sistema; negamybinei infrastruktūrai — kredito, mokslinių tyrimų, kadru rengimo, sveikatos apsaugos įstaigos. Šiuolaikinės mokslo ir technikos revoliucijos sąlygomis infrastruktūros išvystymas reikalauja milžiniškų kapitalinių įdėjimų, o ji aptarnauja visas kapitalistinės ekonomikos šakas. Todėl infrastruktūros išvystymu yra suinteresuoti platus monopolistinės buržuazijos sluoksniai. Tai įgyvendinti gali tik buržuazinė valstybė.

Antra vertus, privatinės kapitalistinės bendrovės gali egzistuoti tik tuo atveju, jeigu jos užsitikrina pelną, o imperializmo epochoje didelį monopolinį pelną. Vadinasi, privatinių bankų palūkanos už kreditą, geležinkelių transporto tarifai, žaliavų, elektros energijos kainos ir pan. turėtų būti tokios, kurios užtikrintų didelį monopolinį pelną. Visa tai daro tiesioginę įtaką gamybos kaštams apdirbamojoje pramonėje ir kitose gamybos šakose. Suvalstybintos infrastruktūros šakos gali teikti privatinėms monopolijoms kreditą, tiekti elektros energiją, žaliavas ir kt., gaudamos nedidelį pelną, o kartais net nuostolius, kurie kompensuojami valstybės biudžeto lėšomis, t. y. plačių gyventojų sluoksnių mokamais mokesčiais. Todėl, atstrijant konkurencijai tarptautinėje rinkoje, atitinkamų šalių monopolistinė buržuazija yra suinteresuota perduoti kai kurias ekonomikos šakas į buržuazinės valstybės rankas.

Valstybinės monopolistinės nuosavybės atsiradimo istorija imperialistinėse šalyse rodo, kad kaip tik tas kapitalistinės ekonomikos šakas, kurios sudaro infrastruktūrą, buržuazinė valstybė ir perima į savo rankas. Dalies gamybos priemonių suvalstybinimas reiškia, kad valstybė tampa monopolistiniu kapitalistu, kurio uždavinys — sudaryti palanknes sąlygas privatinų monopolijų veiklai, didinti finansinės oligarchijos pelną ir stiprinti jos viešpatavimą.

Kaip buvo nurodyta, vienas iš valstybinės monopolistinės nuosavybės atsiradimo būdų yra įmonių statyba valstybės biudžeto lėšomis. Jungtinėse Amerikos valstijose vyriausybei priklauso atominė pramonė, kai kurios karinės įmonės, nemažai geležinkelio, autokelių linijų, didžiosios elektrinės, irigacinė sistema, du naftotiekiai, jungiantys Techasą su Atlanto pakrante, ir kt. JAV monopolijų ekonominė galia leidžia joms išsiversti be atitinkamų ekonomikos šakų suvalstybinimo. Tačiau JAV monopolijos aktyviai panaudoja valstybės lėšas savo galiai stiprinti. Amerikoje plačiai praktikuojama įmonių statyba biudžeto lėšomis, kurios vėliau perduodamos monopolijoms eksploatuoti. Pavyzdžiui, atominės pramonės įmonės, kosminių ryšių sistema, minėti du naftotiekiai, pastatyti

valstybės biudžeto lėšomis, buvo perduoti eksploatuoti privatinėms monopolijoms.

Anglijoje po Antrojo pasaulinio karo buvo nacionalizuoti Anglijos bankas, anglies pramonė, juodoji metalurgija, elektros energijos įmonės, geležinkeliai, prekybos laivynas. Už nacionalizuotas įmones, kurių įrengimai buvo gerokai morališkai susidėvėję ir reikalavo esminės rekonstrukcijos, Anglijos vyriausybė buvusiems savininkams išmokėjo didžiules kompensacijas.

Prancūzijoje nacionalizuota anglies ir dujų pramonė, daug elektros energijos gamybos įmonių, oro laivynas. Už aktyvų buvusių savininkų bendradarbiavimą su hitlerininkais Reno automobilių gamyklos paverstos valstybės nuosavybe.

Kai kuriose šalyse, ypač Italijoje, kuriamos mišrios įmonės, kurių dalis akcinio kapitalo priklauso valstybei, kita dalis — privatiems bankams, bendrovėms ir asmenims. Tokios įmonės masiškai pradėtos kurti 1929—1933 metų ekonominės krizės laikotarpiu, kai Italijos fašistinė vyriausybė, gelbėdama privačias monopolijas nuo bankroto, supirko dalį jų akcijų. Mišrios bendrovės Italijoje buvo kuriamos ir po Antrojo pasaulinio karo.

Taigi išsivysčiusiose kapitalistinėse šalyse susikūrė valstybinis monopolistinis sektorius, kuris vaidina svarbų vaidmenį ekonomikoje. Valstybinės ir mišrios bendrovės, kuriose dominuoja valstybinis kapitalas, 1976 m. VFR gamino 11,9%, Prancūzijoje — 12%, Anglijoje — 14,4%, Italijoje — 13,2% pramonės grynosios produkcijos. Jose buvo užimta atitinkamai 8,5%, 9,1%, 8,8% ir 8,5% visų pramonės darbuotojų. Dar didesnis valstybės vaidmuo kapitalinių idėjų srityje. 1976 m. VFR 16,6% kapitalinių idėjų investavo valstybė, Prancūzijoje — 26,4%, Anglijoje — 22,6%, Italijoje — 33,3% (8, p. 133).

Kaip buvo pažymėta, valstybinė nuosavybė sutelkta tose ekonomikos šakose, nuo kurių priklauso viso ūkio funkcionavimas. Apdirbamojoje pramonėje valstybinio kapitalo lyginamasis svoris mažas.

Valstybinė nuosavybė skirta monopolistinio kapitalo interesams ir valdo ją iš esmės monopolistinė buržuazija. Paprastai valstybinių įmonių reikalus tvarko tarybos, kurių nariai daugiausia yra privačių monopolijų atstovai. Pavyzdžiui, Anglijoje (profsąjungų veikėjo K. Dženkinso duomenimis, pateiktais jo knygoje „Valdžios viršūnėse“) iš 272 valstybinių įmonių valdybų narių tik 47 buvo profsąjungų ir leiboristų partijos atstovai, o 106 nariai buvo stambių privačių bendrovių direktoriai; 38 stambiausių privačių draudimo bendrovių atstovai užėmė 49 direktorių postus valstybinėse įmonėse; 18 privačių bankų atstovai užėmė 31 direktoriaus postą valstybinėse įmonėse. Vadinasi, monopolistinė buržuazija išlaiko tvirtas pozicijas valstybinėse pramonės kredito ir kitose įmonėse ir jų reikalus tvarko taip, kad didžiausia nauda būtų monopolijoms. Lengviausia tai pasiekti per kainų sistemą. Prancūzijoje valstybinės akmens anglių įmonės pardavinėja privačioms bendrovėms anglis mažesnėmis kainomis negu gamybos kaštai. Tą patį galima pasakyti apie elektros energiją, kurią privačioms įmonėms tiekia valstybinės elektrinės. Tokia praktika monopolijoms duoda milijoninius pelnus, o valstybinės įmonės turi nuostolius, kurie padengiami valstybės biudžeto lėšomis.

Valstybinis monopolistinis ekonomikos regulavimas

Viena iš būdingiausių šiuolaikinio imperializmo ypatybių yra *valstybinis monopolistinis kapitalistinis ekonomikos regulavimas*. Tai sukėlė objektyvūs kapitalistinės ekonomikos vystymosi procesai. Svarbiausi iš jų — aukščiausias gamybos suvisuomeninimo laipsnis imperializmo epochoje ir kapitalistinės reprodukcijos prieštaravimų paąštrėjimas.

Socialiniai konfliktai, konkurencija tarptautinėje rinkoje, tarpimperialistiniai prieštaravimai, kapitalistinės ekonomikos nepastovumo didėjimas, mokslo ir technikos revoliucija, nacionalinio išsivadavimo judėjimo plėtojimas, dviejų priešingų pasaulinių socialinių ekonominių sistemų kova,— visi šie veiksniai skatina buržuazinės valstybės kišimąsi į visuomeninio kapitalo reprodukcijos procesą. Šiuolaikinės buržuazinės valstybės vykdomas kapitalistinės ekonomikos reguliavimas apima gamybą, pagamintų materialinių gėrybių paskirstymą ir realizavimą.

Buržuazinių šalių vyriausybės taiko įvairius metodus ir ekonominius svertus gamybos tempams reguliuoti bei nacionalinėms pajamoms perskirstyti monopolijų naudai. Svarbiausi yra šie: valstybinis biudžetas, mokesčių politika, kainų, darbo užmokesčio, palūkanų dydžio už kreditą nustatymas, ilgalaikių ekonominio vystymosi programų sudarymas ir kt. Šių svertų naudojimas, kaip ir ekonomikos reguliavimas atitinkamose šalyse, turi specifinių bruožų.

Galima išskirti tris pagrindinius valstybinio monopolistinio kapitalistinės ekonomikos reguliavimo aspektus: antikrizinį, anticiklinį ir ilgalaikį ekonominio vystymosi programavimą.

Istoriškai pirmiausia pasireiškė kapitalistinės ekonomikos *antikrizinis reguliavimas*. Jo tikslas — sušvelninti ekonominių perprodukcijos krizių padarinius, socialinių prieštaravimų aštrėjimą, sudaryti sąlygas monopolijoms nugalėti krizę. Pirmą kartą kapitalizmo istorijoje prieškrizinės priemonės buvo panaudotos 1929—1933 metų pasaulinės ekonominės krizės laikotarpiu.

Antikrizinis reguliavimas pirmiausia pradėtas naudoti Jungtinėse Amerikos Valstijose. 1932 metais į JAV biudžeto išlaidas buvo įtrauktas specialus straipsnis, pagal kurį skiriamos lėšos kriziniams reiškiniams pašalinti. JAV vyriausybė, tikėdamasi nugalėti ekonominę krizę, taikė įvairias priemones, t. y. vykdė prievartinę įmonių kartelizaciją, bendrovėms, kurioms grėsė bankrotas, teikė subsidijas ir lengvatinius kreditus, reguliavo žemės ūkio produktų gamybos apimtį, skyrė atitinkamą kiekį lėšų bedarbiams šelpti, organizavo viešuosius darbus, kurie turėjo sumažinti bedarbių armiją ir kt. 1934—1939 metais JAV vyriausybė prieškrizinėms priemonėms išleido 20,68 mlrd. dol., iš to skaičiaus: 8,48 mlrd. dol. viešųjų darbų organizavimui, 3,57 mlrd. dol. bedarbių pašalpoms, 3,12 mlrd. dol. žemės ūkiui (9, p. 36). Analogiškų prieškrizinių priemonių ėmėsi ir kitos kapitalistinės valstybės.

Priekrizinės priemonės, įgyvendinamos buržuazinės valstybės, kapitalistinę visuomenę veikia dvejopai. Viena, valstybės subsidijos monopolijoms, lengvatiniai kreditai, monopolijų pelno išsaugojimas ir didinimas reguliuojant kainas, žemės ūkio kultūrų pasėlių sumažinimas ir kt. atitinkamai stimuliuoja vidines kapitalizmo jėgas ir padeda nugalėti krizę. Kita vertus, šios priemonės nepašalina kapitalizmo antagonistinių prieštaravimų ir ekonominių krizių priežasčių.

Po Antrojo pasaulinio karo išvystytų kapitalistinių šalių vykdomas ekonomikos reguliavimas įgavo naują pobūdį. Ekonominėje politikoje, su kurios pagalba buržuazinės valstybės reguliuoja visuomeninio kapitalo reprodukcijos procesą, išryškėjo dvi kryptys. Pirmoji — tai *anticiklinė politika*, kurios tikslas — sušvelninti ekonominio ciklo fazių svyravimą reguliuojant paklausą, kainas, darbo užmokesčių, palūkanų normą ir pan. Antroji — *ilgalaikis ekonominio vystymosi programavimas*, su kurio pagalba siekiama užtikrinti spartesnius ekonomikos vystymosi bei mokslo ir technikos pažangos didėjimo tempus.

Ekonomikos vystymosi politika — tai valstybinio monopolistinio kapitalizmo siekimas kapitalistinius gamybinis santykius pritaikyti prie mokslo ir technikos revoliucijos reikalavimų, mobilizuoti visus esamus rešursus ekonominiam lenktyniavimui su pasauline socialistine sistema. Kita vertus, imperialistinių šalių monopolistinės buržuazijos pastangos pa-

siekti spartesnius ekonomikos augimo tempus atspindi tarpimperialistinius prieštaravimus ir pirmiausia imperialistinių varžybų centrų tarpusavyje kovą dėl savo pozicijų sustiprinimo pasaulinėje kapitalistinio ūkio sistemoje. Daugelio kapitalistinių šalių vyriausybės, sprendamos šiuos uždavinius, stoji į ilgalaikį ekonominio vystymosi programavimo kelią pradėjo sudarinėti planus ir programas, paremtas atitinkamomis finansinėmis, administracinėmis ir juridinėmis priemonėmis.

Aukščiausia išsivystymo lygį ši sistema pasiekė Prancūzijoje, Italijoje, Olandijoje, Norvegijoje, Svedijoje, Anglijoje, Japonijoje. Šiose šalyse yra sudaromos ilgalaikės investicijų, eksporto, importo, kvalifikacijos tobulinimo, mokslinių tyrimų, atitinkamų ūkio šakų produkcijos programos.

Daugelyje kapitalistinių šalių sudaryti atitinkami valstybiniai organai ekonomikai programuoti. Anglijoje surkurta Ekonominio išsivystymo nacionalinė taryba; Prancūzijoje — Generalinis planavimo komisariatas Italijoje — Ekonominio programavimo ministrų komitetas; Vakarų Vokietijoje — Konjunktūros taryba ir Finansinio planavimo taryba. Jungtinėse Amerikos Valstijose toks nacionalinis organas neįsteigtas, bet ir čia sudaromos vadinamosios „tikslinės programos“. Sudarant jas, siekiama išspręsti nacionalines problemas arba išvystyti atitinkamas ekonomikos šakas, į kurias privatinės monopolijos nesuinteresuotos investuoti savo kapitalą.

Kapitalo kaupimas — vienas iš svarbiausių valstybinio monopolistinio ilgalaikio ekonomikos reguliavimo uždavinių. Pokario metais nuolat didėjo buržuazinės valstybės įtaka kapitalo investicijų struktūrai ir augimo tempams. Pirmiausia ji pati yra stambus investuotojas. JAV, VFR ir Japonijos valstybinių kapitalo idėjų lyginamasis svoris bendroje investicijų sumoje sudaro $\frac{1}{4}$, Prancūzijos, Anglijos, Italijos — apie pusę. Daugiausia valstybinių kapitalo idėjų tenka transporto, ryšių sistemos, energetikos, gyvenamųjų namų, komunalinio ūkio, švietimo, mokslo, sveikatos vystymui, t. y. infrastruktūros gamybinei ir negamybinei sferoms vystyti.

Imperialistinių valstybių valdantieji sluoksniai, įgyvendindami ilgalaikes ekonomikos reguliavimo programas, taip pat siekia sudaryti palankias sąlygas privatinio kapitalo investicijoms didėti. Tai pasiekama taikant tiesioginius ir netiesioginius stimuliavimo metodus. Tiesioginiai stimuliavimo metodai — tai subsidijos, kurias gauna privačios monopolijos iš valstybės biudžeto, ir lengvatiniai kreditai; netiesioginiai stimuliavimo metodai — tai mokesčių ir amortizacinių atskaitymų politika. Mokesčių lengvatos, kurios užtikrina pelno normos padidėjimą, įtraukia kapitalą į tas pramonės šakas, kurių spartesniu vystymusi suinteresuota monopolistinė buržuazijos interesams atstovaujanti valstybė. Spartesnė amortizacija, kaip privatinė investicijų skatinimo priemonė, plačiai paplitusi JAV, VFR, Japonijoje. Pavyzdžiui, gamybos technika faktiškai amortizuojasi per 10—15 metų, o valstybės potvarkiais šis terminas sumažinamas iki 5—7 metų. Vadinasi, labai padidinami amortizaciniai atskaitymai. Į juos įskaitoma ne tik faktinė gamybos priemonių amortizacija, bet ir nemaža dalis pelno. Ji parodoma amortizacijos fondų sudėtyje, neapmokestinama ir yra papildomas pramonės finansavimo šaltinis.

Kapitalizmo valstybinės ūkio išsivystymo programos neatspindi visos visuomenės interesų. Jos yra tik bandymai suderinti viešpatuojančios monopolistinės buržuazijos grupių siekimus su bendrais kapitalistų klasės interesais. Todėl šių programų įgyvendinimas nėra visos visuomenės poreikis. Savo pūbūdžiu bendros išsivystymo ūkio išsivystymo programos yra tik norimo vystymosi prognozės. Tikrovėje jų įgyvendinimas susiduria su įvairių monopolistinių grupių specifiniais interesais, kurie dažnai prieštarauja bendrai programai.

1969 metų birželio mėnesį Maskvoje įvykusio Tarptautinio komunistų partijos pasitarimo dokumente pabrėžiama, kad „valstybinis monopolistinis reguliavimas tokiais formomis ir tokiais mastais, kurie atitinka monopolistinio kapitalo interesus ir padeda išsaugoti jo viešpatavimą, neįsengia pažaboti kapitalistinės rinkos stichiško. Beveik nė viena kapitalistinė valstybė neišvengė žymių ciklinių ekonomikos svyravimų ir smukimų; sparčių pramonės augimo tempų laikotarpiai atskirose šalyse kaitaliojasi su lėtais, o dažnai ir su gamybos smukimu. Kapitalistinė sistema krečia stipri valiutinės ir finansinės krizės karštligę“ (7, p. 255).

Valstybinis monopolistinis kapitalizmas tarptautinėje arenoje

Po Antrojo pasaulinio karo VMK vis intensyviau reiškiasi tarptautiniu mastu. Imperialistinių šalių finansinė oligarchija plačiai pasitelkia buržuazinę valstybę ir jos lėšas savo pozicijoms išsaugoti pasaulyje. Viena iš tarptautinio VMK formų yra vadinamoji imperialistinių valstybių „pagalba“ kitoms šalims. Šios „pagalbos“ pradininku buvo JAV imperializmas.

Pirmaisiais pokario metais JAV „pagalbos“ didžioji dalis teko Vakarų Europai („Maršalo plano“ ir „Trumeno doktrinos“ finansavimui). Šių programų tikslas buvo nuslopinti darbo žmonių revoliucinį judėjimą, atgavinti ir sustiprinti Vakarų Europos monopolijas, užtikrinti čia rinką JAV prekėms ir kapitalui. Šeštame dešimtmetyje prasidėjo intensyvus imperializmo kolonijinės sistemos irimas. JAV (vėliau ir kitų imperialistinių valstybių) „pagalba“ nukrypo į Azijos, Lotynų Amerikos, Afrikos šalis. Daugiausia šios „pagalbos“ lėšų buvo skiriama nacionalinio judėjimo slopinimui, reakcingų, diktatoriškų režimų įtvirtinimui besivystančiose šalyse. Taigi imperializmo „pagalbos“ besivystančioms šalims tikslas — sudaryti monopolijoms palankias veiklos sąlygas, paversti šias šalis karinės agresijos bazėmis, bet kokiomis priemonėmis išlaikyti jas pasaulio kapitalistinio ūkio sistemoje, neleisti besivystančioms šalims pasukti socialinės orientacijos keliu.

Pasaulinėje arenoje VMK vystosi imperialistinių valstybių ekonominių blokų ir finansinio kapitalo tarptautinių įstaigų bei organizacijų pavidalu. Tai Europos ekonominė bendrija, Europos laisvosios prekybos asociacija, Tarptautinis rekonstrukcijos ir išvystymo bankas, Tarptautinis valiutos fondas ir kt.

Aukščiausia tarpvalstybinio monopolistinio kapitalizmo forma, mūsų nuomone, yra ekonominė integracija, kurios ryškiausias pavyzdys yra Europos ekonominė bendrija (EEB). Ji susikūrė 1957 m. ir iš pradžių vienijo 6 Vakarų Europos valstybes: VFR, Prancūziją, Italiją, Belgiją, Olandiją ir Liuksemburgą. 1973 m. į ją įstojo Anglija, Airija ir Danija, o 1981 m. — Graikija.

Straipsnio apimtis neleidžia plačiau nušviesti EEB veiklos bei kitų ekonominės integracijos aspektų. Būtinai pažymėti tik tai, kad kapitalistinės gamybos suvisuomeninimas peraugo nacionalinius rėmus. Ūkinio gyvenimo internacionalizavimas neišvengiamai iškėlė ekonomikos reguliavimo būtinybę tarptautiniu mastu. Taigi, viena, ekonominė integracija reiškia objektyvų ūkinio gyvenimo internacionalizavimo stiprėjimą susijungiant daugelio šalių kapitalo reprodukcijos procesams. Kita vertus, imperialistinė integracija yra tarptautinė VMK forma, kurią monopolistinis kapitalas panaudoja kaip priemonę rinkoms ir įtakos sferoms perdalyti, darbo žmonėms išnaudoti ir dideliems pelnams užtikrinti, lenkinyti dviem pasaulinėms sistemoms.

EEB bei kitų ekonominių blokų veikla rodo, kad integracija neišsprendžia tarpimperialistinių prieštaravimų. TSKP XXIV suvažiavime L. Brež-

nevas pažymėjo: „Nei integravimo procesai, nei klasinis imperialistų suinteresuotumas bendromis pastangomis kovoti prieš pasaulinį socializmą nepašalina prieštaravimų tarp imperialistinių valstybių“ (4, p. 14). Daugelis EEB planų ligi šiol liko neįgyvendinti. Kapitalistinių gamybinių santykių prigimtis, konkurencinė kova tarp atskirų finansinės oligarchijos grupių „Bendrojoje rinkoje“, pasaulinės kapitalizmo ūkio sistemos krizė sudaro daugelį kliūčių ekonominės integracijos procesams įgyvendinti.

Valstybinio monopolistinio kapitalizmo prieštaravimai

Vystantis valstybiniam monopolistiniam kapitalizmui, vis labiau įsigali monopolijos ir finansinė oligarchija, didėja darbininkų klasės, valstietijos ir kitų darbo žmonių išnaudojimas bei priespauda. Įvairių valstybinių monopolistinių priemonių įgyvendinimas reikalauja milžiniškų lėšų, kurias buržuazinė valstybė išplėšia iš liaudies masių. Visa tai gilina prieštaravimus tarp monopolistinės buržuazijos ir plačių gyventojų sluoksnių.

Siekdami suklaidinti plačias darbo žmonių mases ir prisitaikyti prie naujų klasinės kovos sąlygų, valstybinio monopolistinio kapitalizmo apologetai plačiai propaguoja tai, kad vienas iš svarbiausių ekonomikos valstybinio reguliavimo uždavinių yra užtikrinti visišką užimtumą. Tačiau tikrovė rodo ką kita. Bedarbių skaičius kapitalistinėse šalyse nuolat didėja. L. Brežnevas atskaitiniame pranešime TSKP XXVI suvažiavime pažymėjo, kad „per dešimtmetį bedarbių armija išsivysčiusiose kapitalistinėse šalyse išaugo dvigubai. 1980 metais ją sudarė 19 milijonų žmonių“ (5, p. 21).

„Monopolijos plačiai panaudoja mokslo ir technikos pažangos laimėjimus savo pozicijoms stiprinti, gamybos efektyvumui didinti ir jos vystymui spartinti, darbo žmonių išnaudojimui ir jų priespaudai stiprinti“ (4, p. 13). Didėjantis darbo žmonių išnaudojimas aštrina prieštaravimus tarp darbininkų klasės ir buržuazijos. Milžinišką mastą kapitalo šalyse įgavo darbininkų ir kitų darbo žmonių sluoksnių revoliucinis judėjimas. Jis kelia vis platesnius ekonominius ir politinius reikalavimus; stiprėja darbininkų klasės vienybė ir susitelkimas. Darbininkų klasės revoliucinės kovos stiprėjimas, jos įtakos didėjimas yra vienas iš pačių svarbiausių bendrosios kapitalizmo krizės gilėjimo rodiklių.

L. Brežnevas TSKP XXIV suvažiavime pabrėžė: „Šiuolaikinio kapitalizmo ypatybės žymia dalimi aiškintinos tuo, kad jis prisitaiko prie naujos aplinkos pasaulyje. Grumtynėse su socializmu viešpataujantys kapitalo šalių sluoksniai kaip niekada bijosi, kad klasių kova gali virsti masiniu revoliuciniu judėjimu. Todėl buržuazija stengiasi labiau užmaskuoti formomis išnaudoti ir engti darbo žmones, kai kuriais atvejais ji ryžtasi daryti dalines reformas, kad kiek galima išlaikytų masėse savo idėjinę ir politinę kontrolę“ (4, p. 13).

Augantis liaudies masių revoliucinis judėjimas privertė imperialistinių šalių valdancius sluoksnius priimti daugelį įstatymų, kurie daugiau ar mažiau patenkina kai kuriuos dirbančiųjų reikalavimus. JAV, Prancūzijoje, Anglijoje ir kitose kapitalistinėse šalyse paskutiniaisiais metais buvo išleisti įstatymai, kurie išplėtė profsąjungų teises įmonėse ir pagal kuriuos profsąjungų veikėjams apmokama už laiką, sugaištą visuomeninėms pareigoms atlikti, bent formaliai uždraudė rasinę ir nacionalinę diskriminaciją ir pan. Šiuolaikinio VMK sąlygomis buržuazijos daromų nuolaidų darbininkų klasei esmė yra „reformos prieš revoliuciją, dalinis žūstančio režimo lopymas, kad darbininkų klasė būtų suskaldyta ir susilpninta, kad buržuazija galėtų išlaikyti valdžią, atsipirkti prieš revoliucinį šios valdžios nuvertimą“ (1, p. 197). Antra vertus, imperialisti-

nių šalių reakcingiausi sluoksniai, monopolistinė buržuazija stiprina puolimą prieš profsąjungas, imasi naujų prievartos ir represijos priemonių prieš komunistų partijas ir pažangias jėgas.

Imperialistinių valstybių monopolistinė buržuazija plačiai naudoja valstybines monopolistines priemones savo pozicijoms stiprinti tarptautinėje arenoje. Šių priemonių įgyvendinimas aštrina tarpimperialistinius prieštaravimus.

Susidariusi padėtis šiuolaikiniame pasaulyje trukdo finansinei oligarchijai panaudoti tradicinį konfliktų išsprendimo būdą — imperialistinius karus. Vis platesni monopolistinės buržuazijos sluoksniai pradeda sprasti, kad tarptautinės padėties įtempimas, imperialistiniai karai kelia mirtiną pavojų pačios kapitalistinės santvarkos egzistavimui. Todėl šiuolaikinėmis sąlygomis finansinė oligarchija, imperialistinių šalių valdantieji sluoksniai siekia sušvelninti prieštaravimus tarp imperialistinių valstybių, sudarydami tarptautinius valstybinius monopolistinius susitarimus prekybos, finansų, kapitalo išvežimo ir kitais klausimais. Tačiau šie susitarimai nepašalina prieštaravimų, kurie kyla iš imperializmo prigimties. Taigi valstybinio monopolistinio kapitalizmo sąlygomis ne tik stiprėja visi ankstesni kapitalizmo prieštaravimai, bet atsiranda ir naujų. Kaip buvo pažymėta Tarptautiniame komunistų ir darbininkų partijų pasitarime, „tai — visų pirma prieštaravimas tarp nepaprastų galimybių, kurias atveria mokslo ir technikos revoliucija, ir kliūčių, kurias kapitalizmas daro, kad tomis galimybėmis nebūtų galima pasinaudoti visos visuomenės interesais, ir šiuo tikslu didelę dalį mokslo atradimų ir didžiulius materialinius išteklius skiria karo tikslams, švaistydamas nacionalinius turtus. Tai — prieštaravimas tarp visuomeninio šiuolaikinės gamybos pobūdžio ir valstybinio monopolistinio jos realizavimo pobūdžio. Tai — ne tik stiprėjantys prieštaravimai tarp darbo ir kapitalo, bet ir gilėjantis antagonizmas tarp didžiosios daugumos nacijos ir finansinės oligarchijos interesų“ (7, p. 256).

Vadinasi, valstybinis monopolistinis kapitalizmas paaštrina pagrindinių kapitalizmo prieštaravimą, paruošia sąlygas proletarinei revoliucijai kilti. Nurodydamas valstybinio monopolistinio kapitalizmo vietą istoriniame buržuazinės visuomenės vystymesi, V. Leninas rašė: „Valstybinis-monopolistinis kapitalizmas yra pilniausias materialinis socializmo paruošimas, yra jo prieangis, yra toji istorijos laiptų pakopa, tarp kurios ir socializmu vadinamos pakopos jokių tarpinių pakopų nėra“ (3, p. 336).

Valstybinis monopolistinis kapitalizmas suvisuomenina gamybą iki tokio laipsnio, koks iš viso galimas kapitalizmo pagrindu. Valstybinė nuosavybė tarnauja monopolistinės buržuazijos interesams. Darbininkų klasė ir jos avangardas, demaskuodami valstybinės monopolistinės nuosavybės klasių prigimtį, kartu pasisako už atitinkamų ekonomikos šakų suvalstybinimą. Viena, valstybinė nuosavybė yra aukštesnis gamybos visuomeninio laipsnis kaip privatinės monopolijos. O tai objektyviai prisideda prie socializmo materialinių priedaidų paruošimo. Kita vertus, valstybinės monopolistinės nuosavybės atsiradimas ir vystymasis akivaizdžiai rodo, kad monopolistinio kapitalo savininkai nereikalingi visuomeninės gamybos valdymui.

Monopolistinis kapitalizmas bendrai, o valstybinis monopolistinis kapitalizmas ypatingai, išvystydami valstybinę nuosavybę, gamybos apskaitą, kontrolę ir reguliavimą, sukuria suvisuomenėjusios gamybos valdymo aparatą. Proletariatas, paėmęs politinę valdžią ir gamybos priemones į savo rankas, panaudoja šį aparatą kaip formą ekonomikai organizuoti, suteikdamas jam naują socialinį turinį.

LITERATŪRA

1. *Leninas V.* Pilnas raštų rinkinys.— V., 1981, t. 17.
2. *Leninas V. I.* Raštai.— V., 1953, t. 22.

3. *Leninas V. I. Raštai.*— V., 1954, t. 25.
4. TSKP XXIV suvažiavimo medžiaga.— V., 1971.
5. TSKP XXVI suvažiavimo medžiaga.— V., 1981.
6. Tarybų Sąjungos Komunistų partijos Programa.— V., 1976.
7. Tarptautinis komunistų ir darbininkų partijų pasitarimas. Dokumentai ir medžiaga.— V., 1980.
8. Клинова М. Государственное предпринимательство в странах Общего рынка.— МЭМО, 1980, № 9.
9. Кузнецова Е. США: налоговое регулирование в интересах монополистического капитала.— Финансы СССР, 1976, № 9.

Vilniaus V. Kapsuko universitetas
Tarpfakultetinė politinės ekonomijos katedra
Vilniaus valstybinis pedagoginis institutas
Politinės ekonomijos katedra

Redakcinei kolegijai
įteikta 1982 m.
kovo mėn.

ГОСУДАРСТВЕННО-МОНОПОЛИСТИЧЕСКИЙ КАПИТАЛИЗМ: СУЩНОСТЬ, ФОРМЫ, ПРОТИВОРЕЧИЯ

А. ЯБЛОНСКИС, В. ПАУЛЮКОНИС

Резюме

Государственно-монополистический капитализм — это высшая ступень развития монополистического капитализма, главной чертой которого является сращивание в единый механизм гигантской силы монополий с гигантской силой буржуазного государства. Государственно-монополистический капитализм возник в годы первой мировой войны, особенно развился на третьем этапе общего кризиса капитализма.

Основные причины возникновения и роста государственно-монополистического капитализма заключаются в концентрации и дальнейшем обобществлении производства, усилении внутренних и внешних противоречий капитализма, в росте могущества мировой системы социализма. Кроме того, на рост государственно-монополистического капитализма оказывают влияние милитаризм, экономические кризисы, научно-техническая революция и другие факторы.

Сращивание силы монополий с силой государства осуществляется через государственно-монополистические комплексы, буржуазные политические партии и организации монополистической буржуазии, государственно-монополистическую собственность, систему регулирования экономики и др. В статье охарактеризованы три основные формы государственно-монополистического капитализма: личная уния монополистической буржуазии с государственным аппаратом, государственно-монополистическая собственность, регулирование и программирование экономики.

Государственно-монополистический капитализм обостряет социальные противоречия буржуазного общества. Поднимая обобществление производства на более высокую ступень, государственно-монополистический капитализм создает материальные предпосылки для возникновения социализма.